

UDK: 811.111.1: 87'9 (575.1)

Istoraxon SOTVOLDIYEVA,
Andijon davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti
E-mail: i.sotvoldiyeva@mail.ru

O'zMU professori, filol.f.d. A.Mamatov taqrizi asosida

SEMANTIC ANALYSIS OF COLLOQUIAL ADJECTIVES IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

Today, in world linguistics, researchers are focusing on the issue of researching colloquial lexicon as well as literary language units. Most of these studies are mainly devoted to the problems of slang, jargon and slang. However, there are almost no studies devoted to the cross-sectional study of colloquial units used by English and Uzbek speakers in live communication. From this point of view, in this article, the lexical units of the adjective parts of speech in English and Uzbek colloquial units are analyzed semantically and their similarities and differences are revealed.

Key words: Colloquial speech, colloquialism, colloquial adjectives, positive evaluation, negative evaluation, semantic class.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КОЛЛОКВИАЛЬНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Сегодня в мировой лингвистике внимание исследователей сосредоточено на проблеме исследования разговорной лексики, а также единиц литературного языка. Большинство этих исследований в основном посвящено проблемам сленга, жаргона и сленга. Однако исследований, посвященных поперечному изучению разговорных единиц, используемых англоговорящими и узбекскоязычными людьми в живом общении, практически нет. С этой точки зрения в данной статье семантически анализируются лексические единицы прилагательных частей речи в английских и узбекских разговорных единицах и выявляются их сходства и различия.

Ключевые слова: Разговорный речь, просторечие, коллоквиальные прилагательные, положительная оценка, отрицательная оценка, семантический класс.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KOLLOKVIAL SIFATLARNING SEMANTIK TADQIQI

Аннотация

Jahon tilshunosligida bugungi kunda adabiy til birliklari qatorida so'zlashuv leksikasini ham tadqiq qilish masalasi tadqiqotchilar diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Ushbu tadqiqotlarning aksariyati, asosan, argo, jargon va sleng muammolariga bag'ishlanadi. Lekin, ingliz va o'zbek tili sohiblari tomonidan jonli muloqotda ishlatiluvchi kollokvial birliklarning chog'ishtirma tadqiqiga bag'ishlangan izlanishlar deyarli mavjud emas. Shu nuqtai nazardan mazkur maqolada ingliz va o'zbek kollokvial birliklari tarkibidagi sifat so'z turkumiga oid leksik birliklar semantik jihatdan tahlil qilinadi hamda ularning o'xshash va farqli tomonlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: So'zlashuv tili, kollokvializm, kollokvial sifatlar, ijobiy baho, salbiy baho, semantik sinf.

Kirish. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi kollokvial sifatlarning o'ziga xos xususiyatlarini chog'ishtirgan holda o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, tadqiqot materiali ikkala tilning leksikografik manbalarini o'z ichiga oladi. Kollokvial leksik birliklarning semantik strukturasi o'rganishda so'zning asosiy va kollokvial ma'nolari o'rtasidagi o'zaro munosabatni aniqlash maqsadga muvofiqdir. Chunki, kollokvializatsiyaning semantik jarayonlari tarkibidagi o'xshash hodisalar ikkala tilda ham kollokvial so'zlar semantik komponentlarining funksional umumiyliги bilan aniqlanadi. Ushbu kollokvial leksik birliklarning xilma-xil struktur turlari mavjud bo'lib, ularning har-biri semantika va so'z hosil qilish jihatidan ma'lum o'ziga xoslikka ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon tilshunosligida ingliz so'zlashuv tiliga doir ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lib, uning evolyutsion rivojlanish tarixiga nazar solinsa, so'zlashuv tilining leksik jihatiga bag'ishlangan dastlabki ishlar E.Partrij [1] tomonidan amalga oshirilganligi, G.Uentvort va S.Fleksnerlar tomonidan esa ingliz tili amerika varianti so'zlashuv tilining leksikografik tomonlari o'rganilganligini qayd etish lozim [2]. So'zlashuv tili, jumladan, sodda til hamda shevalarni o'rganishdagi sotsiolingvistik yondashuv U.Labovning ishlarida o'z aksini topsa [3], uning stilistik xususiyatlari I.Arnold tomonidan o'rganilgan [4]. XXI asrga kelib mazkur muammoga bag'ishlangan izlanishlar J.Grin [5], T.Proshina [6], L.Mesimova [7], P.Kollins va X.Yao [8], S.Al-Alami [9] kabilarning tadqiqot ishlarida olib borilgan.

O'zbek tilshunosligida so'zlashuv nutqining leksik-stilistik jihatlariga bag'ishlangan dastlabki ishlar sirasiga

B.O'rinboevning o'zbek so'zlashuv nutqining sintaktik muammolariga bag'ishlangan tadqiqot ishini kiritish mumkin [10]. Shuningdek, M.Tursunpo'latovning o'zbek so'zlashuv tilining leksik xususiyatlari borasidagi dissertatsiyasi ham katta qiziqish uyg'otadi [11].

Bundan tashqari, so'zlashuv tilining quyi kollokvial birliklari doirasida G'Rahimov [12], D.Satimova [13] hamda B.Sotvoldiyev [14]lar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda mazkur muammoning areal, stilistik, leksik hamda onomastik xususiyatlari ochib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Kollokvial sifatlarning semantik xususiyatlarini aniqlash uchun mazkur maqolada komponent tahlil metodidan foydalaniladi hamda ularni ajratib ko'rsatish uchun kollokvial birliklarning lug'aviy ma'nolari ham keltiriladi. Aytish lozimki, komponent tahlil metodi so'z semantik tuzilishining tizimli xarakterini ifodalashga asoslangan bo'lib, paradigmatic qatordagi barcha so'zlar o'z semantik doiralarda qandaydir umumiylikka ega va ayni paytda, ushbu qatorga kiruvchi so'zlarning har-birida o'zini boshqa so'zlardan ajratib turuvchi qandaydir o'ziga xoslik ham mavjud bo'ladi. Komponent tahlil metodining asosiy maqsadi shuki, u differensial semantik belgilar, ya'ni so'z ma'nolarida mavjud bo'lgan elementar farqlarni aniqlashdan iborat.

Tahlil va natijalar. Kollokvial sifatlarning semantik sinflar bo'yicha tahlili ikkala tilda salbiy xususiyatni ifodalovchi leksik birliklarning miqdori ijobiy konnotatsiyaga ega leksik birliklar sonidan ustun ekanligini ko'rsatdi. Bunday leksik birliklar konnotatsiyasida adasantning nuqtai nazardan referentning salbiy bahosini ifodalovchi semantik komponentlar

muhim rol o'ynaydi. Ikkala tilda tahlil qilingan semantik maydonlar o'zlarining miqdoriy xususiyati orqali integral belgilar sifatida kundalik hayot tarzining turli jabhalariga oid bo'lgan baholovchi tushunchalarni ishlatadi. Semantik maydonlarning klassifikatsiyasi undagi ba'zi tushunchalarning milliy-tilga oid spesifikasini, ularning til sohiblari uchun ijtimoiy ahamiyatini ma'lum darajada namoyon qiladi.

Kollokvial leksikani uning tematikasi, integral belgilari asosida semantik sinf, guruh, mikro guruh va maydonlarga ajratish nuqtai nazaridan o'rganish taqqoslanayotgan tillarning umumiy hamda xususiy jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Bizni o'rab turgan voqelikni semantik sinflarga ajratgan holda tahlil qilish ikkala tilda ham taxminan o'xshash manzarani namoyish qiladi. Tahlil natijalari so'zlashuv leksik birliklarining asosan kundalik, doimiy tarzda bo'lib turadigan turmush tarzi tematikasiga tegishli bo'lgan tushunchalarni aks ettirishini ko'rsatdi, bu umuman so'zlashuv nutqi uchun xarakterli jihat hisoblanadi. Ushbu holat kollokvializm ma'nosi va uning strukturadagi differensial vazifani bajaruvchi hamda so'zning predmetga oid ma'nosini aniqlashtiruvchi semantik komponent, maishiy xarakterga ega bo'lgan ekstralingvistik voqelikning ma'lum sohasi bilan o'zaro munosabatda bo'lishini anglatadi. Bundan tashqari, ikkala tilda salbiy referentga ega so'zlarning miqdor jihatdan ustunligi kollokvial leksikaning, ko'pincha, peyorativ ma'noda qo'llanilishiga guvohlik beradi. Kollokvial leksik birliklarning semantik strukturadagi salbiy bahoga ega bo'lgan komponent muhim rol o'ynaydi.

Kollokvial sifatlar ingliz tilidagi kollokvial leksik birliklar umumiy sonining 21,7 foizini, o'zbek tilida ushbu ko'rsatkich 32,3 foizni tashkil etdi. Mazkur kollokvial birliklarning semantik xususiyatlarini o'rganish davomida quyidagi semantik sinflar ajratib olindi:

“ijobiy xususiyat” semantik sinfi:

cute – attractive, pretty, clever;
fetching – alluring, attractive;
folksy – friendly or sociable;
chopag'on – tez, yaxshi yuguradigan;
korafta – tajribali;
shaqshaqador – turli-tuman bezakli, ziynatli, xashamatli,

hashamdor;

“neytral xususiyat” semantik sinfi:

freewheeling – free of restrict, carefree;
mind-blowing – shocking, suprising;
post-mortem – discussing, evaluating card play after a

game;

ikkiqat – homilador;
o'ntalik – o'nta bir-xil narsadan iborat;
hazilkam – hazil yo'li bilan qilingan, nojiddiy;

“salbiy xususiyat” semantik sinfi:

backwater – rustic, lacking culture;
fake – fraud, counterfeit;
quvbosh – ayyor, quv;
qishloqi – qishloqda tug'ilib o'sgan, qishloqcha hayot kechiradigan, shaharga xos muomala va boshqalarni bilmaydigan;
o'ng'aysiz – bir ish-harakat uchun yaxshi imkon bermaydigan, noqulay.

“Ijobiy xususiyat” semantik sinfida ingliz tilidagi kollokvial sifatlar orasida “a'lo, zo'r” referentlarini ifodalovchi leksik birliklar:

boss – excellent, superior;
cool – excellent;
grand – fine, very good.

hamda “zamonaviy, modadagi” referentlariga ega bo'lgan leksik birliklar ajralib turadi:

classy – highgrade, stylish;
hightoned – stylish;
in – in vogue.

Bu semantik sinfning o'zbek kollokvial sifatleri orasidan quyidagi integral belgilariga ega bo'lgan semantik maydonlarning mavjud ekanligi aniqlandi:

1. Zo'r/yaxshi/ko'ngildagidek/me'yordagidek:
ajabtovur – binoyiday, durustgina;
nozanday – yomon emas, tuppa-tuzuk, durustgina;
rostakam – haqiqiy, chin.

2. Aqlli/chiroyli (qiyofa haqida):

zakki – zakiy;
avliyo – zo'r fahmllovchi;
ketvorgan – juda chiroyli.
3. Shakl/hajm:
vajohatli – gavdali;
kattakon – juda katta;
gungursday – jussasi katta, gavdali, gumbazday.

Ikkala tilda ham eng ko'p rang-baranglik “salbiy xususiyat” semantik sinfini tashkil qiluvchi kollokvializmlar orasida qayd etildi. Ingliz tilida quyidagi semantik maydonlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. “Puli yo'q, hech vaqosi yo'q” semantik maydoni:

broke – having little or no money;
clean – without money, broke;
flat – penniless.

2. “Omadsiz, ishi yurishmagan” semantik maydoni:

gone – ruined;
kaput – ruined, done for;
shot – ruined or worn out.

3. “Axmoq, tentak (aqlidan ozgan, jinni, telba)” semantik maydoni:

cuckoo – crazy;
dopey – lethargic or stupid;
loony – crazy.

4. “Surbet, bezbet, beor, behayo, yuzsiz, o'ziga bino qo'ygan, mag'rur” semantik maydoni:

cocky – jauntily conceited;
fresh – impudent, bold.

5. “Mast (narkoman)” semantik maydoni:

freaky – using drugs;
looped – drunk
switched-on – high (as on drugs).

Ushbu semantik sinfni tashkil qiluvchi o'zbek kollokvial sifatleri orasida quyidagi semantik maydonlarning mavjud ekanligi aniqlandi:

1. Ishi yurishmagan:

nahs – ishi oldinga bosmagan, yurishmagan;
nas – nahs (ishi yurishmagan).

2. Ojiz, nochor:

laqqi – laqma;
lakalov – laqma, merov, landavur;
kuchsiz – tarkibida o'g'it moddolari kam, unumsiz, oriql.

3. Ichkilikboz:

alkash – ichkilikka berilgan, ruju qo'ygan;
piyonista – spirtli ichimlikni ko'p ichadigan.

4. Surbet, yaramas:

bez – gap ta'sir qilmaydigan, bezbet, surbet;
ikkiyuzlamachi – ikkiyuzlama (munofiq, riyokor);
irganch – jirkanch.

5. Sergap:

javraqi – hadeb gapiraveradigan;
jiqildoq – hadeb mahmadonalik qiladigan;
valqirvoqi – bo'lar-bo'lmas gaplarni ko'p gapiradigan,

ezma;

bijildoq – hech kimga gap bermaydigan, gap bilan hammani yengadigan, gapdon.

6. Dangasa, beg'am:

salt-suvoy – ortiqcha tashvishi, bola-chaqasi yo'q, takasaltang;

tepsa-tebranmas – hech gap kor qilmaydigan, biror ish qildirish juda ppiyin, ortiq darajada beg'am, beparvo, og'ir karvon;
do'ppiqaqaytaqi – parvoyi falak, hech narsadan g'ami yo'q.

7. Hissiyotga beriluvchan:

hissiyotchi – ichki kechinmalarga, xis-tuyg'ularga g'oyat beriluvchan;

hayqiroq – hayqirishga odatlangan, baqiroq;
shovqinchi – baqirib gapirishga odatlangan, arzimagan narsaga shovqin soladigan.

8. Maqtanchoq, kibrli:

chiranmashoq – maqtanchoq, kerilmashoq;
kerilmashoq – o'ziga bino qo'ygan.

9. Shoshqaloq:

hovliqmach – hovliqma;

shoshqoq – shoshma-shoshar, shoshqaloq.

Xulosa va takliflar. Kollokvial sifatlarining semantik tahlili natijasida ikkala til uchun umumiy bo'lgan xususiyatlar bilan bir qatorda, ayrim o'ziga xos spetsifik xususiyatlarning ham mavjud ekanligi aniqlandi.

Dastlabki farqlarning biri sifatida semantik sinf va guruhlarning hajmlaridagi farqlarni keltirish mumkin. Buning natijasida, har-bir semantik sinf tarkibidan ma'lum semantik maydonlar ajralib chiqib, ular ham taqqoslanayotgan tillarda son jihatidan turlicha ko'rsatkichlarni qayd etadi.

Chog'ishtirilayotgan tillardagi o'ziga xos semantik xususiyatlardan yana biri shundan iboratki, ba'zi tushunchalar ikkala tilda turlicha so'z turkumlari tarkibidagi kollokvial birliklar bilan ifoda qilinadi. Masalan, "axmoq, tentak" tushunchasi ingliz so'zlashuv leksikasida ushbu integral belgi orqali semantik maydonga birlashtiriladi va "Inson" semantik sinfi hamda "Antroponim" semantik guruhiga mansub substantiv leksik birliklar sonining ko'pligi bilan ajralib turadi.

O'zbek tilida ushbu referentni ifodalovchi kollokvializmlarning soni ancha kam. Lekin, aynan shu tushunchaning o'zi "Salbiy xususiyatni ifodalovchi nomlar" semantik sinfiga kiruvchi katta miqdordagi o'zbek tilidagi kollokvial sifatlar uchun integral belgi sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, taqqoslanayotgan tillarning ikkalasi ham sezilarli darajada keng semantik diapazonga ega bo'lib, ikkala tildagi kollokvial leksik birliklarning ma'naviy rang-barangligi semantik maydonlarni ajratib ko'rsatishda namoyon bo'ladi. Qandaydir umumiy kategorial belgi asosida yagona semantik sinf yoki guruhga birlashtirilgan mana shu kollokvializmlar o'zlari mansub bo'lgan semantik maydonlar tarkibida ushbu so'zning semantikasi uchun muhim bo'lgan boshqa belgilar asosida bir-biriga qarama-qarshi ham qo'yilishi mumkin. Shu bois har doim ham kollokvializmlarni semantik sinf va guruhlarga aniq taqsimlashning imkoni yo'q bo'lib, ingliz va o'zbek tillari kollokvial leksik birliklarining klassifikatsiyasi ma'lum darajada nisbiy hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Partridge E. Slang today and yesterday. – London: Routledge, 1953.
2. Flexner S.B. American slang. – In: The American language in the 1970-s. – Sacramento: Boyd & Frazer, 1974.
3. Labov W. The logic of nonstandard English. – In: Varieties of Present-day English. – N.Y.: Macmillan, 1973.
4. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: «Высшая школа», 1986. – 295 с.
5. Green J. Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition). – Elsevier Science, 2006. – 9000 pp.
6. Прошина Т.А. Нестандартная лексика английского языка // Журнал Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – Майкоп, 2010. – с. 2.
7. Mesimova L. Colloquial words and expressions. Slang. Styles in written communication. Business communication // Web of Scholar. Vol.4, 2018. – pp.3-5.
8. Collins P. and X.Yao. Colloquial features in Word Englishes // International Journal of Corpus Linguistics, Volume 18, Issue 4., John Benjamins Publishing Company, 2013. – pp. 479 – 505.
9. Al-Alami S. Using colloquial language in prose fiction texts: An exploratory study. // Research Journal in Advanced Humanities, Volume 5, Issue 1. – Nairobi, 2024. – pp.1-15.
10. Уринбаев Б. Вопросы синтаксиса узбекской разговорной речи. Автореф. дисс... д-ра филол.наук. – Т., 1974.
11. Турсунпўлатов М. Лексика узбекской разговорной речи. Автореф. дис. канд. Филол. наук. – Т.: 1982. – 24 с.
12. Rahimov G'. Britaniya va Amerika slengining sotsiolingvistik xususiyatlari: Filol.fan.nomz. ...diss. – Samarqand, 2006.
13. Satimova D. Ingliz va o'zbek yoshlar slengining qiyosiy tahlili. Filol.fan.bo'y.fal. dok. ... diss. avtoref. – Andijon, 2020.
14. B.Sotvoldiyev. Ingliz tilida slengning paradigmatic-sintagmatik munosabati. Filol. fan. bo'y. fals. doktori diss. – Namangan, 2021. – 148 b.